



---

UEP Araştırma Raporu  
2/2009

**Krizi Anlarken...**

**E. Ahmet Tonak**

---

Uluslararası Ekonomi Politik Yüksek Lisans Programı  
<http://uep.bilgi.edu.tr/>  
santralistanbul Kampüsü, E3-219  
Kazım Karabekir Cad. No:2 34060 Eyüp / İstanbul

## **Giriş**

Konuya birkaç tespit ile girelim. Yaşadığımız krizi doğuran nedenler üzerinde, sol kampta olsun ya da olmasın, iktisatçılar arasında tam bir anlaşma olacağını zaten beklemiyordum. Uzunca bir süre krizin derinliği, ne kadar süreceği, hatta adının ne olması gerektiği tartışıldı, durdu. Artık, en azından “türbülans” diyenler, türbülans demekten vaz geçip, kapitalizmin ciddi bir kriziyle karşı karşıya olduklarını kabul etmiş gibiler. Ama, halâ hem akademik çevrelerde hem de medyada kriz üzerine yazıp çizenlerin en çok kullandıkları sözcükler yaşadıklarımızı en az açıklayıcı nitelikte olabiliyor. Kaldı ki, bu sözcüklerin bazıları kötü tercüme ile dilimize sorgusuz sualsiz gelip yerleştiler; yanlış kullanım çok yaygın. Başta gelen örnek, “mali kriz.” Krizin, **maliye**, yani vergiler ve kamu harcamaları ile, yani **devlet** ile ilgili olduğu izlenimini yaratıyor. Oysa, kriz aslen devlet değil, genel olarak **piyasa** kaynaklı, sadece tetikleyicileri para ve kredi piyasalarında. Bu çevrelerde bir de açıkça belirtilmesi gerektiği halde, hiç söz edilmeyen teorik tercihler, varsayımlar, kavramlar var. Bu alanda da başta gelen örnek fiyat/değer teorisi. Çoğunluk, özellikle pek bilmiş iktisatçılar, köşeciler sanki piyasalarda kişiler, şirketler, kurumlar davranışlarını son tahlilde fiyatlara göre belirlemiyorlarmış gibi bu konuda tam bir susukunluk içinde. Çoğu, ancak sıkıştırıldığında, arz ve talep dengesine, marjinal fayda teorisine referansla bir şeyler söyleyebiliyor. Ne Jevons’dan, ne de Ricardo’dan çoğu haberli. Üniversitelerde öyle görmüşler, öyle sürdürüyorlar.

Genel durum böyle olunca, hangi konumdan, ne tür teorik öncüllerle kriz konusunu ele alacağımızı baştan açıkça belirtmekte yarar görüyorum. Yaklaşımımız Marksist emek değer teorisi perspektifidir. Bu perspektif bazı duyarlılıkları varsayar. Örneğin, kapitalizmin krizlerini sadece *anlamak için anlamak* akademik açıdan meşru olsa bile, Marksistler açısından anlama faaliyetinin ötesine geçmek esastır. Amaç, kapitalizmi aşmak, emek sömürsünü yeryüzünden kazımak için krizlerin yarattığı imkanları kullanmaktır. Bu da, somut olarak, işçileri sosyalizm mücadelesine katmaya çalışırken, aynı zamanda krizlerden doğrudan muzdarip olan emekçilerin maddi durumlarını iyileştirme mücadelesi vermek anlamına gelir. Sözkonusu mücadele ihmal edilip, örneğin geçiş önlemleri paketi türünden somut talepler oluşturulamazsa, sadece sosyal

devrimin öznesi emekçilerden kopmakla kalınmaz, aynı zamanda, Marksizm de siyasi prestij kaybına uğratılmış olur.<sup>1</sup>

Kaldı ki, krizleri sadece *anlamak için anlamak* derdine düşenler, yani akademik, entellektüel gerekçelerle bu anlama faaliyeti içine girdiklerini iddia edenler bile, bilerek ya da bilmeyerek siyasete bulaşmışlardır. Açıkta, burjuvaziye akıl hocalığına soyunanlar dışında, bu çevreler içinde de, kişisel çıkarları için en kaba saba argümanları ikide bir önümüze sürenler dolaylı yollardan burjuvazinin hakimiyetini fikri planda yeniden üreterek, geleceklerinin o sınıfın bekasına bağlı olduğunu deşifre etmiş olurlar.

Bu açıdan bakıldığında, Marksistlerin kapitalist krizleri anlama çabalarını teori-pratik, daha doğrusu teori-siyaset ilişkisi içinde kavramak doğal karşılanmalı. Bir başka deyişle, kriz teorileri, kullanılan kavramlar, çözümlene yol ve yöntemleri, ampirik kanıtlar, kısacası, kriz dinamiklerine ilişkin her türlü tespit, belirli siyasetleri besler ve yeniden üretir. Teorinin niteliği ile kapitalizmi değiştirmenin modalitesi arasında yadsınamayacak bir bağ vardır.

En genel ifadeyle, farklı siyasetleri besleyen farklı kriz teorileri, kapitalizmin dinamiklerini anlama biçimleri vardır. Ama, bu ilişkilerin bire-bir olmadığının da görülmesi gerekir. Sözkonusu teori-pratik ilişkisinin varlığı, A ve B teorisini benimseyince reformist, C'yi benimseyince devrimci siyaset izlendiği sonucunu otomatik olarak doğurmaz. Anwar Shaikh'in Marksist kriz teorilerinin tarihini yetkin ve kapsamlı bir biçimde değerlendirdiği makalesinde belirttiği üzere, tüketim azlığı (underconsumption) kriz teorisi, siyasi oryantasyonları birbirinden çok farklı olan, hem Malthus ve Sismondi, hem de devrimciliğine ancak gıpta duyabileceğimiz Rosa Luxemburg tarafından savunulduğu gibi, daha yakın zamanlarda da, modern tekelci kapitalizm ekolünün kurucuları Paul Sweezy ve Paul Baran tarafından da savunulmuştur (Shaikh. 1988). Öte yandan, tüketim azlığı teorisi sadece Marx ve Lenin tarafından değil, aynı zamanda klasik iktisadın ustası David Ricardo tarafından da eleştirilmiştir. Kısacası, kriz teorilerinin tarihine şöylesine bir göz atmak bile teori-pratik ilişkisinde otomatiğe bağlanmış sınıflandırmaların çalışmadığını görmeye yetecektir

---

<sup>1</sup> Bu yazıda, özellikle Türkiye'nin içinde bulunduğu kriz bağlamında böylesi bir geçiş dönemi paketinin muhtevasına girilmeyecektir. Bu alanda bir kaynak Satlıgan (2008)'dir. Türkiye ekonomisinin krize yakalandığı dönemin eleştirel değerlendirilmesi ve açmazları için ise BSB (2008a ve 2008b)'ya başvurulabilir.

Marksistlerin farkında olmak zorunda oldukları ikinci husus teori ile olgular ve veriler arasındaki ilişkinin mahiyetidir. Hep yinelediğim, ama bu bağlamda tekrar vurgulamakta yarar gördüğüm bu husus, verili bir kapitalist ekonominin ampirik gözlemlenişi sırasında kullanılan makro veri setinin ve değişkenlerin Marksist teoriye değil, Keynesçi teoriye dayanılarak üretilmiş olduklarının farkında olunup olunmadığı ile ilgilidir. Bu durum, sözkonusu verilerin hiçbir zaman kullanılmaması anlamına gelmiyor tabiiyle. Ama, en azından, kullanılan verilerin teorik kaynağının, ampirik gözlemlerimizi belirlediğinin farkında olmamızı gerektiriyor. Marksist teorinin öngörülleri eğer eldeki Keynesçi veri seti ile kanıtlanamıyorsa, yapılması gereken Marksist teorinin orasını burasını budamadan, Keynesçi teorik çerçeveye dayalı kavramların, kategorilerin muhtevasını sorgulamaktır. Tabii, Marksistlerin kriz tartışmalarına ilişkin olsun, kapitalist ekonomilerin değişim dinamiklerine ilişkin olsun, giriştikleri tahlillerde kullanmaları gereken ideal ampirik çerçeve emek değer teorisinin kategorilerine dayanılarak geliştirilmiş bir makroekonomik muhasebe sistemidir. Bu tercihin önemini de yazının son bölümünde ABD ve Türkiye ekonomisinin performanslarına ilişkin yapacağımız ampirik gözlemlerle kanıtlamaya çalışacağız.

### ***Marx'ın Kriz Açıklaması ve Günümüzdeki Durum***

Marx'tan hatırlayalım; kapitalizmin mezar kazıcısı proleteriyadır; ya da bir başka deyişle sermaye birikiminin yani kapitalist üretimin gerçek engeli, bizzat sermayenin kendisidir. Ne demek istenmiştir bu yüklü ifadelerle? Kısa cevap, sermaye birikiminin kârlılığı azaltarak yeniden üretimi olanaksız kılması, yani kâr haddinin azalma eğiliminin kapitalist krizleri doğurmasıdır. İlk ağızda anlaşılmaz gibi gelecek bir biçimde, kârlılığın ana motivasyon olduğu bir ekonomik yapı, aynı zamanda, kendi bağrında kârlılığı azaltan dinamikleri de barındırmaktadır. Bir başka deyişle, yukardaki soruya kapsamlı ve tatminkâr cevap, sermaye birikiminin kendi bindiği dalı kesercesine, nasıl olup da kârlılığı azaltan dinamikleri içerdiği sorusu ile yüzleşmeyi gerektirir. Bu yüzleşmenin başlangıç noktası da kapitalist rekabetin mantığıdır.

Marx, radikal ve/veya neo-Marksist kamptaki bir çok iktisatçının sorgusuz sualsiz içselleştirdiği tam rekabet anlayışından çok farklı bir kapitalist rekabet yorumu geliştirmiştir. İdealize (ve hatta matematiksel anlamda estetize) tam rekabet koşullarının

şirketleri pasiftir; piyasanın empoze ettiği fiyatları “kabullenirler.” Adeta kısımetlerine razı şirketlerdir bu kapitalist işletmeler. Oysa “iş hayatı”nın kendisine veya ikinci el anlatımına (örneğin *Wall Street Journal*, *Financial Times*, *Harvard Business Review*’ya) biraz aşına olanların yakından bildiği üzere, kapitalist rekabet vahşi bir savaş halidir. Bu savaşta kapitalistlerin en vurucu silahı birim maliyeti düşürmektir. Marx’ın “rekabet savaşı, metaları ucuzlatarak verilir” sözü adeta kapitalist rekabetin düsturudur. Metaların ucuzlatılması da emeğin verimliliğini arttıran ileri teknolojileri icad edip, makinaları canlı emeğin yerine ikame etmekten geçer. İşte, Marx, “üretim kapitalizasyonu” dediğinde bizatihi bu süreci kastetmiştir.

Kapitalizmin tarihi, her bir birim metanın içerdiği değişmez sermaye miktarının (girdiler, araç gereç, makina, v.s.) görelilik olarak arttırılmasının tarihidir. Ve işte bu savaş stratejisi ile kimi “şanslı” şirketler (hakim iktisat akımlarının dediğinin tersine, yani, pasif bir biçimde piyasanın dikte ettiği fiyatları kabullenmek yerine) fiyatlarını kırarak, piyasa paylarını arttırıp, rakiplerini yok edegelmişlerdir. Bu süreçte her şey mubahtır: endüstriyel casusluktan, ters-mühendisliğe (reverse engineering), hatta aldedilen, piyasadan silinen şirketlerin fiziki üretim kapasitelerine el koymaya kadar.

Bildiğimiz gibi sermaye için en önemli kıstas yatırılan sermayeye bağlı olarak ne kadar kâr edildiğidir. Kârlılığın, kâr haddinin tarifi de zaten bu davranışı temel alarak yapılır. 100 liralık sermayesinin yarısı ile (50 lira) fiziki girdilerini satın alan, diğer yarısı ile de (50 lira) işçi ücretlerini karşılayarak, sonunda 50 lira kâr eden bir işletmenin, kâr haddi % 50’dir  $[(50)/(50+50)]$ . Yine bildiğimiz gibi, Marx için yüksek soyutlama seviyesinde, kârın adı **artık değer** (s), fiziki girdilerin, **değişmez sermaye** (c) ve işçi ücretlerinin ise **değişir sermaye** (v). Dolayısıyla, kâr haddi aslında bu kavramları kullanarak  $[(s)/(c+v)]$  şeklinde ifade edilebileceği gibi, bu formülasyondaki bütün terimler değişir sermaye (v) ile bölünerek  $\{(s/v)/ [(c/v)+(v/v)]\}$  şeklinde de yazılabilir. Marx, (s/v)’yi **artık değer oranı** (kısaca, ADO; ya da sömürü oranı), (c/v)’yi ise **sermayenin organik kompozisyonu** (kısaca, SOK) olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla, kârlılığın zaman içindeki seyri, sermaye birikiminin, bu iki oranı (yani (s/v) ve (c/v)’nin) nasıl belirlediğine bağlı olarak vuku bulacaktır.

Verili bir birim metanın içerdiği değişmez sermaye miktarının (c), görelilik olarak artıp artmadığı Marx’ın geliştirdiği SOK (c/v) kategorisi ile izlenir. SOK’un kapitalizm

geliştikçe arttığını çıplak gözle bile izlemek mümkün. Burada önemli olan, SOK'taki artışın kapitalistlerin sürekli vermek zorunda oldukları **iki cephe**li savaşın, daha çok, şirketlerin kıran kırana boğuştuğu *sermaye-sermaye* cephesi ile ilgili olduğunun kavranmasıdır. SOK'unu yükselten, birim maliyetini düşürerek rakibini yenmekte, rekabetten üstün çıkmaktadır. Aynı zamanda, ikinci cephede de (*sermaye-emek* cephesi) bizzat bu makinalaşmanın tezahürü olarak emek üretkenliği artmaktadır. Ki bu artış reel ücretlerin artışını geçtiği sürece ADO'nı (s/v) arttırma anlamına gelecektir. Son dönem ampirik çalışmalarla, Marx'ın kategorilerine sadık kalınarak geliştirilmiş muhasebe sistemleri kullanılarak ölçülen SOK'nun ve ADO'nun yükselme eğilimi gösterdiği, ilkinin daha hızlı artması sonucu, kârlılığın **uzun dönemli bir eğilim olarak** düştüğü, artık yadsınamayacak biçimde ampirik olarak da kanıtlanmıştır (Shaikh ve Tonak. 1994).<sup>2</sup>

### ***ABD'nde Olanlar***

Bu krizin en azından nicel boyutları itibariyle, buharlaşan finansallaşan sermaye açısından en ağır yaşandığı ülke ABD. Ayrıca, ABD giderek daha entegre hale gelen dünya ekonomisinin de en büyüğü.<sup>3</sup> Dolayısıyla, günümüzün küresel krizini anlamak ABD ekonomisinin yakın dönem serüvenine yoğunlaşmayı gerektiriyor. 1960'ların sonundan bu yana ABD'nde ve Avrupa'da enflasyon ve işsizlik (*stagnasyon, resesyon* veya *durgunluk* denilen ekonomik büyümenin durması sonucu ortaya çıkan istihdam eksikliği) verilerine baktığımızda bu iki göstergenin 1970'lerden itibaren birlikte yükseldiğini, dolayısıyla o döneme kadar Keynesci anlayışa göre birbirinin ilacı olan bu iki ayrı hastalığın yeni bir hastalığa (*stagflasyon*) dönüştüğünü gözlemliyoruz.

---

<sup>2</sup> Bu yazı bağlamında, kârlılığın **uzun dönemli bir eğilim olarak** azalmasını gözlemleyebilmek için gerekli kavramsal (**temel kârlılık** ve **gözlemlenen kârlılık**) ve ampirik tartışmalara (kapasite kullanımının farklı tanımları ile, bu farklılıkların yol açabileceği farklı kârlılık eğilimleri) ayrıntılı bir biçimde girmemize imkan yok (Shaikh. 2008). Fakat, günümüzde yaşadıklarımız da dahil olmak üzere, kapitalizmin tarihinin **uzun dönem dalgalanmalarının** (30-40 yıllık) ve bu dalgalanmalar üzerine oturan **kısa** (3-4 yıllık) ve **uzunca** (7-10 yıllık) **iş çevrimleri** temelinde, ekonomi dışı (savaşlar, iklim değişiklikleri, vs.), konjonktürel (arz ve talep dengesizlikleri, vs.) faktörlerin de etkilediği kompleks bir süreç olarak anlaşılması gerektiğini doğru bulduğumuzu belirtelim var.

<sup>3</sup> 28 Ekim akşamı **Habertürk**'te yayınlanan 'Türkiye'nin Nabzi' programında Korkut Boratav ve Mustafa Sönmez'in karşısındaki Eser Karakaş'ın maddi verileri abartma şeklini alan iyimserliği ile, krize ilişkin genel iyimserliği arasında ilişki olup olmadığını düşünmeden edemedim. Karakaş'ın, ABD'nin dünya GSYİH'nin üçte birini ürettiği iddiası vahimdir. 2007 verilerine göre sözkonusu pay sadece dörtte birdir. Ne olacak demeyin, Karakaş'ın yanlış oranı ile gerçek oran arasındaki fark 4.4 trilyon dolar! Yani, Türkiye GSYİH'nin neredeyse 7 misli. Dalgınlık deyip geçilebilecek kadar küçük, Karakaş'ın iddialı üslubuyla uyumlu bir hata değil anlayacağınız.

Yeni hastalık yeni ilaç gerektirecekti! Sonradan adı konacak o yeni ilacın adı Volcker şokudur. 1979'da ABD Merkez Bankası'nın (FED'in) başındaki Paul Volcker'ın uygulamaya başladığı parasalcı iktisat politikası ile nominal faiz haddi %20'lere kadar yükseltilmiş ve giderek Merkez Bankalarının enflasyonla mücadeleyi esas aldıkları, yaygın adıyla neoliberal denen, devletin küçültüldüğü, piyasacı döneme girilmiştir. Bu dönemin ekonomiyi daraltıcı politikaları enflasyonu kontrol altına almakla birlikte işsizliğin azaltılmasında çok başarılı olamamıştır. İşsizlik artışının Avrupa'ya kıyasla kısmen düşürülebildiği ABD'de bile ortalama işsizlik seviyesinin yerleştiği plato 1980 öncesine göre yükselmiştir.

“ABD’nde olanlar” ara başlığı altında buraya kadar söylediklerim ders kitaplarında, hatta kaliteli gazetelerde rastlanılacak türden. Kapitalizmin krizini asli, yapısal nedenlerle değil, onların tezahürleri, uygulanan ve uygulanmayan politikalar, hatta insanların içgüdüsel özelliklerine referansla açıklama tarzı bugün de hakim. Olguların tasviri bakımından bir yere kadar mazur görülebilecek bu yaygın tarz, hastalığın sonuçlarına odaklandığı için hastalığın gerçek sebebinin teşhis edemiyor. Bankacılık sektöründeki denetimsizlikten, *sub-prime mortgage*, *türev*<sup>4</sup> piyasalarının kontrolsüzlüğüne kadar bir dizi somut sorun krizin asıl nedeni gibi görüldüğünden, kapitalizmin kendisini sorgulamaya vakit kalmıyor! Ama, bir yandan da bir taşla iki kuş vurulmuş olunuyor: tedavinin bir ağrı kesiciden diğerine geçiş ile mümkün olacağı izlenimi de böylelikle yaratılmış oluyor.

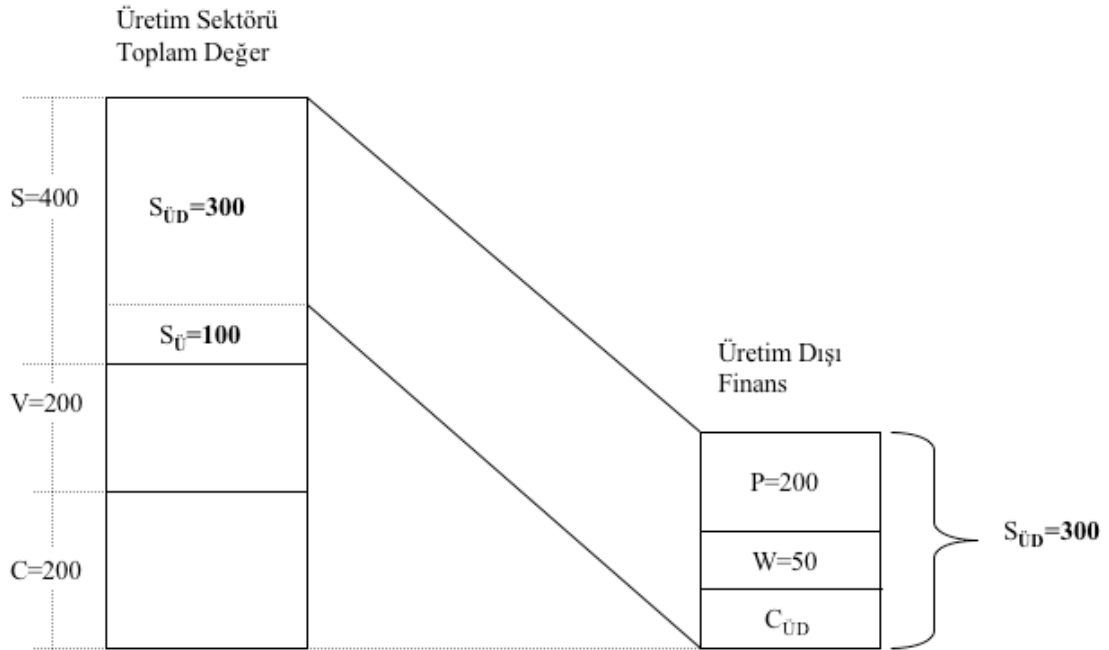
---

<sup>4</sup> Medyada adı çok geçen ve hayli mistifiye bir biçimde bazen hava basma aracı olarak gündelik konuşmalara bile sızan *türev* de bu yeni finansal enstrümanlar arasında. Radikal iktisatçı Michael Perelman'ın verdiği örnekten esinlenerek hem AIG adlı sigorta şirketinin sistemin bekası bakımından niye kurtarılması gerektiğini hem de *türev* kelimesinin ne anlama geldiğini açayım. Birisi size gelip, Hacettepe'nin bu yıl ve gelecek yıl arka arkaya şampiyon olacağı üzerine iddiaya girmek istediğini söylese. Ve hatta sizi ikna etmek için 100 YTL verse ve eklese, “olur a Hacettepe de iki yıl arka arkaya şampiyon olursa sen de bana 100 milyon YTL vereceksin” dese, ne yaparsınız? Bu ihtimalin gerçekleşmesi neredeyse sıfır olduğu ve 100 YTL'yi de kaçırmamak istediğiniz için iddiaya girersiniz. Fakat bir yandan da, içinizi, ya Hacettepe şampiyon olur da, olmayan 100 milyon YTL'yi nasıl öderim diye bir huzursuzluk kemirmeye başlayabilir. İşte AIG bu gibi durumlar içindir. Gider, yandaki sigortacı komşunuzdan ayda 10 kuruş prim ödeyerek 100 milyon YTL'lik bir poliçe satın alıp, içinizi rahatlatmak için yani. Komşunuz da, nasılsa gerçekleşmeyecek bir ihtimali sigortalayarak havadan para kazandığı için mutludur. Alan memnun, satan memnun! Ta ki, bu işin piyasası gelişene, iddialar üzerine iddialar, yani ilk iddiaların *türev*leri, alınır satılır, bu yeni iddiaların iddiaları, yani *türev*lerin kendisi sigortalanır, ve bu *türev* piyasasının hacmi trilyon dolarlara varana kadar. Bu arada Hacettepe'nin iki yıl üst üste şampiyon olacağı tutarsa, ne sizin, ne sigorta şirketinin 100 milyon YTL'si yoktur. Duruma acilen müdahale edilmesi gerekmektedir. Tıpkı son aylarda olduğu gibi!

O zaman, en azından ABD’nde 1970’lere nasıl gelindiği, kapitalizmin o dönemden bu yana krizi aşmak için bulduğu “çözüm”ün günümüz çöküşünü nasıl hazırladığını sistemin en temel özelliklerinden hareketle görmeye çalışalım. Yukarda belirttik, kapitalist işletmelerin hedefi kâr elde etmek; kârın kaynağı da artık değer. Fakat, bildiğimiz gibi, her kapitalist şirket artık değer üretmediği halde kâr etmeye devam edebiliyor. İlk ağızda paradoksal gibi gelen bu durum aslında yaşadığımız krizin anlaşılması için cevaplanması gereken en temel sorudur.

Emek değer teorisi perspektifinden kapitalist bir ekonomide değer ve artık değer yaratıldığı sektörleri *üretim sektörü*, yaratılan artık değerden aldığı pay ile kendini var edebilen sektörleri de *üretim dışı sektör* olarak sınıflandırmak mümkün. Şekil I bu ayırımı, üretim dışı sektörlerin en büyüklerinden *finans* sektörünü kullanarak düzenlenmiş sayısal bir örnekle göstermektedir.

### Şekil I: Üretim ve Üretim Dışı Sektörler



Üretim sektörü ekonomide üretilen toplam değeri (800) ve parçalarını ( $C=200$ ,  $V=200$ ,  $S=400$ ) yaratmakta, ancak artık değer sadece bir kısmını ( $S_{\text{Ü}}=100$ ) sektörün kârı olarak elinde tutabilmektedir. Artık değer geri kalan kısmı ( $S_{\text{ÜD}}=300$ ) üretim dışı sektörlerin, örneğin finans sektörünün, maddi varoluşlarını sağlamaktadır. Finans sektörü, yani ticari bankalar, sigorta şirketleri yatırım bankaları, üretim sektöründen aktarılan bu artık değer ile işletmelerinin araç gereç ihtiyaçlarını ( $C_{\text{ÜD}}=50$ ), ücret ödemelerini ( $V_{\text{ÜD}}=50$ ) karşıladıkları gibi, sattıkları hizmet sonucu kâr ( $S_{\text{ÜD}}=200$ ) bile elde edebilmektedir. Paradoks

çözölmüştür: artık değerin yaratıldığı tek ekonomik faaliyet üretim sektörünün faaliyetleri ve burada yaratılan artık değerin dolaşım ilişkileri yoluyla üretim dışı sektörlerle aktarılışı kavrandığında, *finans* sektörünün nasıl olup da artık değer üretmeden kâr edebildiği açıklığa kavuşmaktadır. Şekil I’de kullanılan nicel büyüklüklerle ekonominin değer cinsinden **temel kârlılığı** % 100  $[(400)/(200+200)]$ , üretim sektörünün işletmelerce **gözlemlenen kârlılığı** % 25  $[(100)/(200+200)]$ , finans sektörünün bankalarınca **gözlemlenen kârlılık** ise % 200’dir  $[(200)/(50+50)]$ .

Finans sektörünün kârlılığının üretim sektörünün kârlılığının 8 katı oluşu haliyle bizim Şekil I’deki örnek için seçtiğimiz nicel büyüklükler yüzündendir. Ama, ABD’ndeki durumdan ve bugüne gelişimizi açıklayan gerçekliklerden çok da kopuk değildir. II. Dünya savaşı sonrası dönemde, Marksist bir muhasebe sisteminin kategorileri ile hesaplanmış temel kârlılık ilkin 1948-80 arası % 30.8 azalmış, neo-liberal uygulamaların meyvasını vermesiyle, 1980-89 arası % 8.3 artmıştır (Shaikh ve Tonak. 1994) Kısmen farklı bir metodoloji kullanmakla birlikte Simon Mohun da 1965-82 dönemi için kâr haddinde % 7.81’lik bir düşüş, 1982-99 dönemi için ise % 8.01’lik bir artış hesaplamıştır (Mohun. 2005). Şekil II’de görüldüğü üzere ekonominin genelinde gözlemlenen kârlılık düşüşü 1970’lerin sonuna kadar sürmüş ve devletin burjuvazi adına kârlılığı yeniden yükseltme hedefi ile neo-liberal politikaları uygulaması sonucunu yaratmıştır.

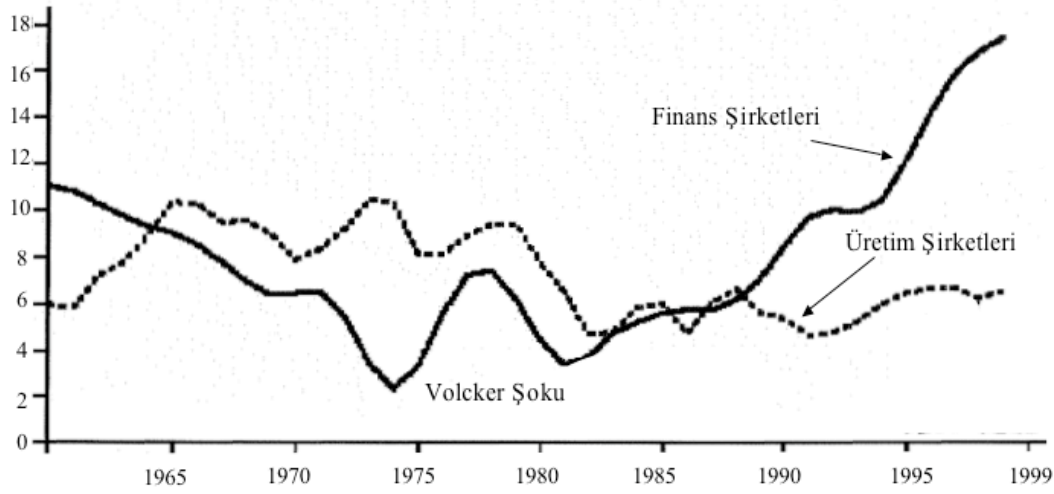
### Şekil II: ABD Vergi Öncesi Kâr Oranı: 1964- 2003



Kaynak: Mohun (2005)

Ve bu politikaların etkisiyle genel olarak kârlılık yükselmesine rağmen, üretim sektörünün kârlılığı finans sektörünün kârlılığının gerisinde kalmıştır (Şekil III). Bizatihi bu farklılık bir taraftan sermaye için finans sektörünü cazip kılarken, bir taraftan da bu cazip sektörü, ürettiği artık değerle beslemesi gereken üretim sektörünün görece olarak küçülmesi sonucunu doğurmuştur.

### Şekil III: Üretim ve Finans Şirketlerinin Kâr Oranları ABD, 1960- 1999



Kaynak: Bond (2008)

Şişen finans sektörünün büyüyerek varolması için gerekli artık değer üretiminin sınırına yaklaşıldığı 2000’li yılların başından itibaren özellikle emlak sektöründeki balonla hissedilmeye başlanmış (Tonak. 2004) ve nihayet 2008 içinde de kriz banka iflasları ile tetiklenmiştir. Kriz, kapitalizmin yapısal krizidir, sistemiktir dediğimizde kastettiğimiz budur.<sup>5</sup>

<sup>5</sup> Mahfi Eğilmez’in **Radikal**’deki “Kriz Yaratın Mekanizma” yazısında da Marx’a atıfla (2 Ekim). kriz mekanizmasına ilişkin kimi görüşler dile getirilmiştir. Eğilmez’e göre “...insanlar(ın) kendi çıkarlarını maksimize etmeye .... yönelik adımlar(ı) iyi denetlenmediği ve kurallara bağlanmadığı takdirde hileli ve kural dışı yollara kolayca sapabilmeye yol açıyor. Bugüne kadar çıkan mali krizlerin tamamında bu tür kural dışılıklar ya da denetim eksiklikleri söz konusu.” Mekanizmayı böyle tespit edince, çözüm siyasilerin uygulayacakları denetim (regülasyon) oluyor haliyle. Fakat, yine Eğilmez’e göre, “bir süre de olsa, yüksek büyüme ve refah” oy getireceğinden, “... (o) y maksimizasyonu peşinde koşan siyasetçi gereken önlemleri zamanında alamıyor.” “... (K)apitalizm(in) çöpe atılacak bir sistem...” olmadığını da geçerken hatırlatan Eğilmez için, esas sorun ihtiraslı siyasetçilerdir. Oy maksimizasyonunu bir kenara koyup, adam gibi denetim yapsalar ‘kriz, mriiz’ kalmayacaktır. Televizyonlarda da sık sık tekrarlanan bu yaygın görüşün destekçisi mebzul. ‘Kötü idareciler’ diyebileceğimiz bu görüşle, kapitalizmin krizlerini daha sistemik yapısal dinamiklerle açıklamayı tercih eden Marksist perspektifin uzaktan yakından

## Marksist Muhasebe Sisteminin Önemi

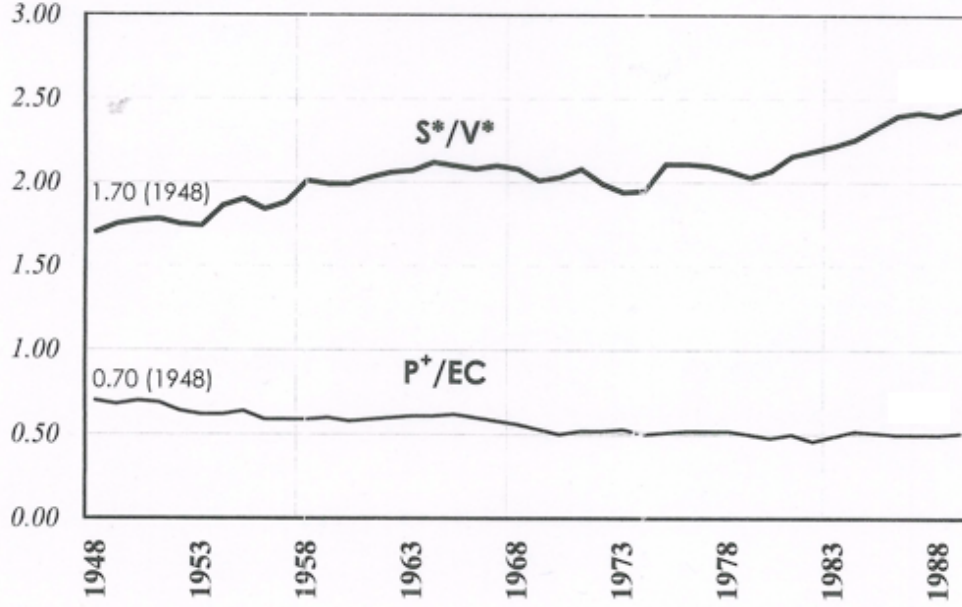
Yukarda ayrıntılarına girmeden mantığını ve bazı dışa vurumlarını aktarabildiğimiz kriz açıklamasının dayandığı teorik çerçeve ve ampirik verilerin çoğu yepyeni bir makroekonomik veri tabanına dayanmaktadır (Shaikh ve Tonak. 1994; Mohun. 2005). Bu tür bir ampirik çerçevenin önemini tekrar vurgulamak bakımından ABD’ne ve Türkiye’ye ilişkin bazı yeni bulguları da daha sonraki tartışmaları zenginleştirme beklentisiyle kısaca aktarmakta yarar görüyorum.

Aşağıdaki Şekil IV literatürde birbiri yerine kullanılagelen, oysa muhtevaları farklı olduğu için zaman içinde arzettikleri ampirik eğilimlerinin de farklı olması doğal sayılabilecek Keynesçi perspektifin **kâr-ücret oranı** ( $P^*/EC$ ) ile Marksist **artık değer oranının** ( $S^*/V^*$ ) ABD’de 1948-89 arası seyrini vermektedir.

---

ilişkisi olmadığı açıktır. Eğilmez’in, “...kapitalizm.. sistem gereği kriz yarattı...” derken de ‘sistem’den kastettiği sadece çıkar maksimizasyonunu besleyen sosyo-ekonomik ortamdır. Garip olan bu görüşün Marx’a atfedilmesi, Marx’ın, modern deyimle, sıradan bir davranışsal iktisatçı seviyesine indirgenmesidir. Maalesef, Eğilmez’in sadece Marx’a değil, Adam Smith’e atfettiği görüş de doğru değil. Ne diyor Eğilmez? “Kapitalizmin ya da şimdiki adıyla piyasa ekonomisinin temelinde Adam Smith’in ünlü sözü yatıyor: Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.” Bazı şeyler çok tekrarlanınca gerçek mertebesine yerleşiyor. Bu iddia da onlardan: Adam Smith’in “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” diye bir sözü yok. İktisadi düşünce tarihi derslerinde çeşitli biçimlerde “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler (Laissez faire et laissez passer)” sözü gündeme gelir. Ve bu dersleri alanlar bilir, bu sözün kaynağı Fransa’daki ticari denetimleri eleştiren Vincent de Gournay’dır (1712-59). Yani, malum “ünlü” söz Fیزیokratlar ve Smith öncesi tedavüle sokulmuştur. Smith ise bu sözü hiç kullanmadığı gibi, özellikle **Ulusların Zenginliği** (1776) kitabında devlet müdahalesinin elzem olduğu faaliyetleri sayfalarca tartışmıştır. O kadar ki, Eğilmez’in de yazısında sözettiği, devlet müdahaleciliğiyle ünlü John Maynard Keynes bile “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” sözünün Smith’e atfedilemeyeceğini 1926 yılında **New Republic** dergisindeki bir yazısında belirtmek gerektiğini hissetmiştir

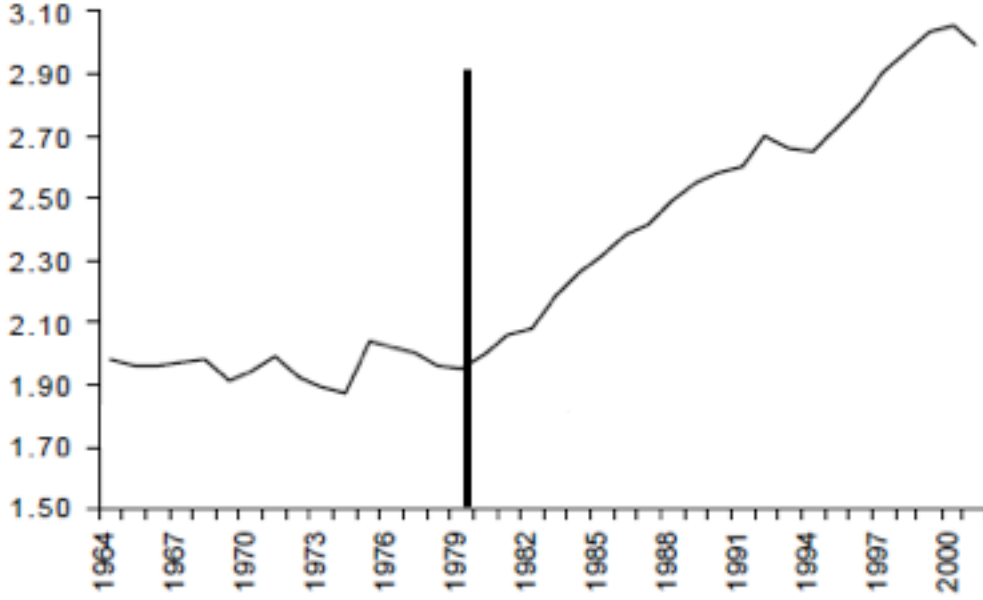
#### Şekil IV: Artık Değer ve Kâr Ücret Oranlar ABD, 1948-1989



Kaynak: Shaikh ve Tonak (1994)

Görüldüğü üzere, genellikle yaygın biçimde kullanılan kâr-ücret oranı (0.7'den 0.5'e azalarak), Marx'ın uzun dönem eğilimi olarak artmasını öngördüğü artık değer oranının (1.7'den 2.4'e artışının) tam tersi bir eğilim göstermektedir. Artık-değer oranının bu artış eğilimini kâr-ücret oranının seyirinde gözlemlemeyen burjuva iktisatçılar, Marx'ın öngörüsü tutmadı diye sevinirlerken, radikal iktisatçıların önemli bir kesimi de Marx'ı revize etmeyi, hatta emek değer teorisini terk etmeyi (ya da hiç kullanmayarak sosyolojik açıklamalarla yetinmeyi) seçmektedir. Oysa, Marksist muhasebe sistemini geliştirerek ve ancak o yoldan Marx'ın öngörülerinin sınanabileceğini savlayanlar yukardaki Şekil IV'de ve aşağıdaki Şekil VI'daki gibi ilk ağızda gözlemlenmesi olanaksız olan ampirik bulgularla kapitalizmin dinamiklerine ilişkin bambaşka sonuçlara varabilmişlerdir. Şekil V'de, Simon Mohun, bizim geliştirdiğimiz muhasebe sistemi (Shaikh ve Tonak. 1994) içinde hesapladığımız değişir sermaye kategorisini daha sonraki ayrıntılı milli gelir ve ücret veri serilerini dikkate alarak yeniden hesaplamış ve 1989'dan 2001'e kadar getirmiştir. Bu düzeltme sonucu Mohun'un elde ettiği 1980 sonrası ölçümler, genel olarak kârlılığın yükseltilişine pozitif etkisinin yanısıra, üretim dışı sektörlerin serpilebilmelerini sağlamak için de artık değer oranının ne denli arttırılmış olduğunu (en azından 1989 sonrası için **ilk defa**) ortaya koymuştur (Mohun. 2005).

## Şekil V: Artık Değer Oranı: ABD, 1961- 2003



Kaynak: Mohun (2005)

Türkiye ekonomisi sözkonusu olduğunda Marksist kategorilerle yapılan çalışmalar hem sayıca azdır hem de çeşitli açılardan kısmidir (Tonak 1980). Uzun zamandır Türkiye'nin Milli Gelir serilerini ve Girdi-Çıktı tablolarını kullanarak alternatif, Marksist bir makroekonomik veri setinin geliştirilmesi ihtiyacı vardı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Yiğit Karahanoğulları bu yakıcı ihtiyacı derinden hissederek doktora tezinde böylesi meşakkatli bir işe girişti (Karahanoğulları. 2008). Ve bu şekilde, Karahanoğulları'nın titiz çalışmasıyla bundan sonraki çalışmalar için de ampirik temel teşkil edecek bir veri seti üretilmiş oldu. Sözkonusu tezden şimdilik iki çarpıcı sonuç sunarak bu tür çalışmaların önemini ve farklılığını Türkiye ekonomisi bağlamında da belirtmek istiyorum.

Şekil VI, Karahanoğulları'nın bizim geliştirdiğimiz metodolojiyi (Shaikh ve Tonak. 1994) Türkiye'ye uygulayarak, bu ekonomi bağlamında elde ettiği artık değer oranı ile kâr-ücret oranının karşılaştırılmasını vermektedir (Karahanoğulları. 2008).

Şekil VI: Artık Değer ve Kâr Ücret Oranları Türkiye, 1989-2006

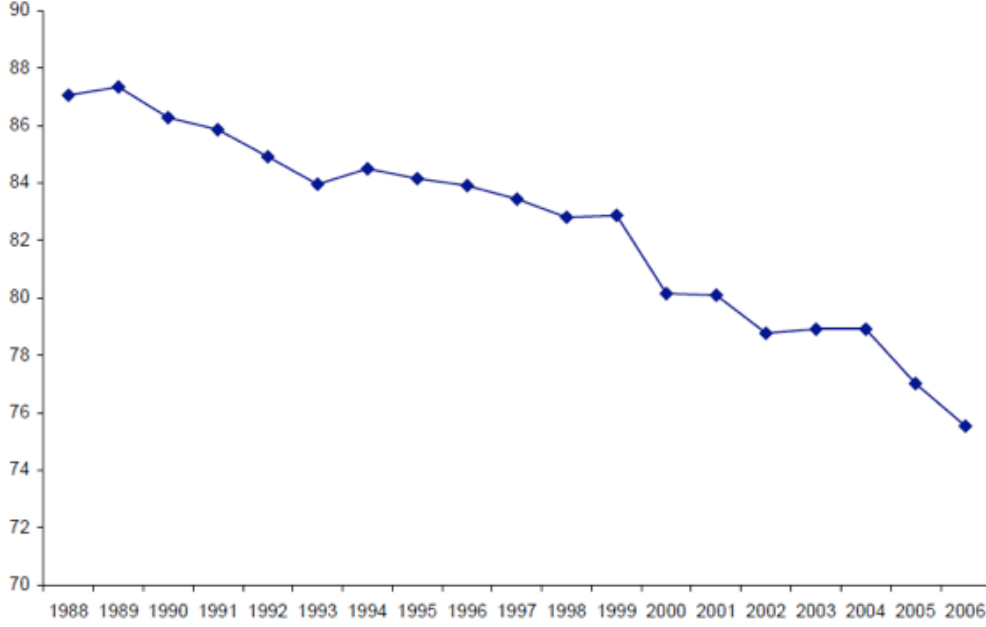


Kaynak: Karahanoğulları (2008)

Bir yandan, bu iki göstergenin, özellikle 1999 sonrası dönemde farklı şekilde seyredebileceğini, öte yandan da artık değer oranının, hızlı finansallaşmanın beslenmesi gereği yüzünden de çok kısa bir süre içinde (1999-2006) arttırılmış olduğunu **ilk defa** bu çalışma ile gözlemleyebiliyoruz.

Üretim ve üretim dışı sektörlerin görel gelişimi kısmen de olsa değer ve artık değer üreten emeğin istihdamının görel değişimi ile de izlenebilir. Çıplak gözle de izleyebildiğimiz finans dahil olmak üzere üretim dışı faaliyetlerdeki genel büyüme sadece bu sektörlerdeki istihdamı arttırmakla kalmamış, sözkonusu faaliyetlerin maddi temeli olan değer üretimini yapan üretken emek istihdamının da görel olarak azalması sonucunu doğurmuştur.

## Şekil VII: Üretken Emeğin Toplam İstihdama Oranı Türkiye, 1988-2006



Kaynak: Karahanoğulları (2008)

Şekil VII'deki üretken emeğin toplam istihdama oranının 1988 sonrası azalışı ve bu eğilimin 1999 sonrasında hızlanarak sürmesi, üretim sektöründe istihdam edilen emekçilerden daha fazla artık değer emilmesi gereğini yaratmış, bu da artık değer oranını daha da arttıran bir faktör olmuştur.. İçinde bulunduğumuz krizi bu anlamda, finans dahil, üretim dışı sektörleri besleyen artık değer üretiminin sınırlarına dayanmanın kaçınılmaz sonucu olarak görmek mümkündür. Dolaylı verilerle ve genel gözlemlerimizle sezdiğimiz bu dinamik de **ilk defa** Marksist verilerle elle tutulur hale gelmiş olmaktadır.

### Ne Beklemeli?

Artık yaşanan krizin derinliği ve süresi tartışılmaz oldu. Devekuşu misali başını kuma gömenlerin dışında, her cenahtan yorumcular derin, farklı ve uzun süreli bir kriz yaşandığını teslim ediyorlar. Şüphesiz nedenlerin teşhisinde muazzam farklılıklar var. Bu sadece yorumcuların Marksistlikleri ile ilgili değil. Yukarda kısaca belirtmeye çalıştığım gibi sol perspektiften yaklaşanlar arasında da teorik farklılıklar olduğu gibi, ampirik gerçekliğin izlenişinde de tahlillerden çıkartılan sonuçları etkileyecek derecede ciddi ayrımlar var. Bu farklılıklara toptancı yorumları, aşırı iyimserlik ve aşırı

kötümserlik eğilimlerinin varlığını da eklersek ortada kol gezen kriz analizleri yelpazesinin niye bu denli geniş olduğunu anlayabiliriz. Krizin teorik açıklamaları ile önerilen çözümler, hatta sol siyaset arasındaki ilişki konusunu taze bir örnekle somutlayayım. Muhtemelen, genel olarak sol çevrelerde öteden beri hakim yaklaşım olması sebebiyle Türkiye'nin radikal kesimlerinde de yaşadığımız krizi kapitalizmin **aşırı birikim** dinamikleriyle açıklamak çok yaygın. Genellikle **aşırı birikimden** ne kastedildiği net bir biçimde ifade edilmiyor. Ama, çokluk ima edilen, aşırı üretim (ki genellikle eksik tüketim anlamında kullanılıyor); bazen, kârlılık azalması da anlatımların bir yerine yerleştirilmiş oluyor. Esas açıklayıcı dinamiğin **aşırı birikim** olduğundan vaz geçmeksizin, kısmen görelî ücret, kısmen SOK artışlarına referanslarla bezeli kriz tasvirlerine sık sık rastlıyoruz. Kriz, temelde eksik tüketimle açıklandığında, çözüm olarak da Keynesçi efektif talebi arttıracak iktisat politikaları önermek meşruiyet kazanıyor. Kaldı ki, bu açıklama tarzında kullanılan dil ne denli devrimci retorikle süslenmiş olursa olsun, bir süre sonra bu yoldan kapitalizmin reformlarla dönüştürülmesi siyasetinin de savunulabileceği bir zemin sağlanmış olunuyor.

Yakın tarihin de bize gösterdiği üzere, krizler ne denli derin olursa olsun, otomatik bir biçimde kapitalizmi batırmıyor. Kapitalizm insanlığı tahrip ederek ve üretim kapasitesini değersizleştirerek yoluna devam ediyor. Her bir krizin yaşandığı konjonktür diğerinden farklı. Bu farklılığın tezahür ettiği iki alanı krizin etkilerini ve kapitalizmi aşma imkanlarını değerlendirirken özellikle dikkate almamız gerekiyor. İlk ve nispeten az değinilen alan, sermayenin ve devletin krize cevap şekli. Bu cevabı, hem verili coğrafyanın siyasi kültürü hem de krizin vuku buluş şekli belirliyor. Günümüz dünyasında 1930'ların buhranında yaşananlar yaşanmaya başlamadığı gibi, bir günlük ani borsa çöküşleri ve bunların karşısında ne yapacağını bilemeyen kapitalist devletler de yok. İşte Japonya'nın 1990'lar boyunca devam eden sürünmesi ve hala toparlanamaması. Bu tarz, yani sürünerek --ki sürünmenin toplumsal katmanları etkileyişi ülkenin zenginliği ve siyasi kültürü tarafından belirlenecektir—krizi 10 yıllarca yaşamak olasılıklardan biri. İkinci alan ise, solun, daha doğrusu işçi sınıfının örgütlülüğü ve sosyalizmi kurma iştiağı ve enerjisidir. Bu alanda umut verici bir çok gelişme olmasına rağmen, dünya genelinde, büyük kapitalist ülkelerde kapitalizmi aşacak bir örgütlülük potansiyeli maalesef gözükmemektedir. Bununla birlikte, küreselleşme ve onun ideolojik ve kültürel ifadesi olan post-modernizmden, sivil toplumculuğa, liberal akımlara kadar bir çok eğilim hızla itibar kaybetmektedir. Bu açıdan, önümüzdeki yıllar sosyalizmin cazibesini arttırabileceği gibi, barbarca düzenlerin de dayatılma ihtimalini

besleyebilecek toplumsal, siyasal ve ekolojik gelişmelere, hatta insanlığı yok edebilecek çılgınlıklara gebe dir. Eğer yok edilmezse, insanlığın geleceği, tek tek insanların kendilerini aşan dinamiklerin şuurıyla davranabilen örgütlülüklerinin eseri olacaktır. Yaşadığımız derin kriz, bir yandan bu geleceği tahayyül ederken bir yandan o örgütlülükleri kurma imkanını veriyor.

## **Kaynakça**

Bond, Patrick. (2008). **The US Financial Meltdown, Part 1: What Really Happened** (<http://www.nu.ac.za/ccs/default.asp?11,61,3,1624>).

BSB. 2008a. **BSB Basın Duyurusu: Küresel Kriz Kapitalizmin Ta Kendisidir** ([http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar\\_BSB/BSBBasinDec2008.pdf](http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSBBasinDec2008.pdf)).

BSB. 2008b **2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum**. İstanbul: Yordam Kitap.

Karahanogulları, Yiğit. 2008. **Ulusal Hesaplar Sisteminden Hareketle Marksist Değer Kategorilerinin Ampirik Tahlili: 1988-2007 Türkiye Ekonomisi İçin Bir Uygulama**. Ankara Üniversitesi, SBF. Basılmamış Doktora Tezi (Yordam Kitap tarafından 2009'da yayımlanacak).

Mohun, Simon. 2005. "On Measuring the Wealth of Nations: the US Economy, 1964-2001." **Cambridge Journal of Economics**. 29.5: 799-815.

Tonak, E. Ahmet. 2004. "Dünya Ekonomisi Krizin Eşiğinde." **Cumhuriyet**. 13 Aralık.

Satlıgan, Nail. 2008. "Solun Bunalıma Cevabı, 'Geçiş Önlemleri Paketi' Olmalı." **Mesele Kitap Dergisi**.

Shaikh, Anwar. 2008. "Competition and Industrial Rate of Returns." (<http://homepage.newschool.edu/~AShaikh/Ajitfest%20galley%20cha09%20June%202008.pdf>).

Shaikh, Anwar. 1978. "An Introduction to the History of Crisis Theories." **U.S. Capitalism in Crisis, U.R.P.E.**, New York. (Türkçesi, Satlıgan, N. ve Savran, S. der. 1988. **Dünya Kapitalizminin Krizi**. İstanbul: Alan Yayınları içinde).

Shaikh, A. ve Tonak, E. A. 1994. **Measuring the Wealth of Nations: The Political Economy of National Accounts**, New York: Cambridge University Press (Türkçesi İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan 2009'da yayımlanacaktır).

Tonak. E. Ahmet. 1980. "Artık Değer Oranı: ABD ve Türkiye." **Toplum ve Bilim**. Kış